

O'ZBEK MIFOLOGIYASI XALQ QADRIYATLARINING TARKIBIY QISMI SIFATIDA.

Abdihamidova Shahnoza Abdirazzoqovna

Termiz davlat universiteti talabasi

Ximmatova Go'zal

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek mifologiyasining genezisi, semantik qatlamlari, asosiy mifologik obrazlari hamda ularning milliy qadriyatlar tizimidagi o'rni kompleks tarzda tahlil qilinadi. Totemistik, animistik va zardoshtiylikka oid mifologik qarashlarning shakllanish jarayoni tarixiy-manbaviy asosda yoritiladi. Shuningdek, mifologik tafakkurning urf-odatlar, marosimlar, folklor namunalari va zamonaviy madaniy jarayonlardagi aks etishi misollar bilan izohlanadi. Tadqiqot natijasida mifologiya xalqning ma'naviy identifikatsiyasi va axloqiy me'yorlarini shakllantiruvchi muhim omil ekani asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: mifologiya, totemizm, animizm, zardoshtiylik, kosmogoniya, demonologiya, milliy qadriyat, folklor, marosim.

Аннотация

В данной статье всесторонне анализируются генезис, семантические слои, основные мифологические образы узбекской мифологии и их место в системе национальных ценностей. На историко-источниковой основе рассматривается процесс формирования мифологических взглядов на тотемизм, анимизм и зороастризм. Также на примерах объясняется отражение мифологического мышления в обычаях, ритуалах, фольклорных образцах и современных культурных процессах. В результате исследования обосновывается, что мифология является важным фактором формирования духовной идентичности и моральных норм народа.

Ключевые слова: мифология, тотемизм, анимизм, зороастризм, космогония, демонология, национальные ценности, фольклор, ритуал.

Abstract

This article comprehensively analyzes the genesis, semantic layers, main mythological images of Uzbek mythology, and their place in the system of national values. The process of formation of mythological views on totemism, animism, and Zoroastrianism is covered on a historical-source basis. Also, the reflection of mythological thinking in customs, rituals, folklore samples, and modern cultural processes is explained with examples. As a result of the study, it is substantiated that mythology is an important factor shaping the spiritual identity and moral standards of the people.

Keywords: *mythology, totemism, animism, Zoroastrianism, cosmogony, demonology, national value, folklore, ritual.*

Mifologiya — insoniyat tafakkurining arxaik bosqichini ifodalovchi, borliqni obrazli va ramziy idrok etish shaklidir. Ilmiy adabiyotlarda mif “muqaddas rivoyat”, “kosmogonik tushuntirish modeli” yoki “arxaik dunyoqarash tizimi” sifatida talqin qilinadi. O‘zbek mifologiyasi Markaziy Osiyo hududida shakllangan qadimgi turkiy, eroniy va mahalliy etnomadaniy qatlamlarning sintezi mahsulidir. Miflar ibtidoiy jamiyatda nafaqat badiiy tafakkur shakli, balki ijtimoiy me’yor, axloqiy qoida va marosimiy tizimni belgilovchi konseptual asos vazifasini bajargan. Shu bois o‘zbek mifologiyasini xalq qadriyatlarining tarixiy ildizi sifatida o‘rganish dolzarb ilmiy masaladir. O‘zbek mifologiyasi ko‘p bosqichli tarixiy jarayon mahsuli bo‘lib, unda bir necha arxaik qatlamlar kuzatiladi:

1. Totemistik qatlam

Totemizm urug‘ yoki qabila o‘z kelib chiqishini muayyan jonivor yoki tabiiy unsur bilan bog‘lashiga asoslanadi. Qadimgi turkiy mifologiyada bo‘ri (ko‘k bo‘ri) urug‘ning ajdodi va homiysi sifatida e’tirof etilgan. Bu motiv turkiy xalqlarning kelib chiqishi haqidagi rivoyatlarda keng tarqalgan. Masalan, “ko‘k bo‘ridan tarqalish” haqidagi afsona qadimgi turkiy bitiklarda va og‘zaki an’analarda uchraydi. Bo‘ri obrazi jasorat, erkinlik va harbiy qudrat ramzi sifatida talqin qilinadi. Bu semantik qatlam keyinchalik epik asarlarda qahramonning g‘ayritabiiy homiysi sifatida namoyon bo‘ladi. Mifologik qushlar — Semurg‘ va Humo — ham totemistik tasavvurlarning davomidir. Semurg‘ donolik, ilohiy himoya va qayta tirilish timsoli bo‘lsa, Humo qushi baxt va davlat ramzi sifatida qaraladi. Xalq orasida “Humo boshiga qo‘nsa, baxtiyor bo‘ladi” degan e’tiqod saqlanib qolgan.

2. Animistik qatlam

Animizm tabiat unsurlarini jonli va ruhga ega deb tasavvur qilishga asoslanadi. Qadimgi ajdodlarimiz suv, olov, yer va shamolni muqaddas kuch deb bilganlar.

Masalan:

Suvni bulg‘ash taqiqlangan (“Suvga tupurma”).

Olovni oyoq bilan bosish yoki hurmatsizlik qilish gunoh sanalgan.

Daraxt kesishda ehtiyotkorlik ko‘rsatilgan.

Bu qarashlar bugungi ekologik madaniyatning arxaik ildizi sifatida talqin qilinadi. Ayniqsa, suv va olovga oid marosimlar xalqning tabiat bilan uyg‘un yashash falsafasini ifodalaydi.

3. Zardushtiylik ta’siri

Markaziy Osiyo hududida keng tarqalgan zardushtiylik ta’limoti o‘zbek mifologiyasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Avesto manbasida ezgulik (Ahura Mazda) va yovuzlik (Axriman) o‘rtasidagi abadiy kurash konsepsiyasi ilgari suriladi. Bu dualistik qarash xalq og‘zaki ijodida ham aks etgan. Masalan, dostonlarda qahramonning dev

yoki ajdarho bilan kurashi ezgulikning yovuzlik ustidan g'alabasini ifodalaydi. Zardushtiylkdagi "yaxshi o'y, yaxshi so'z, yaxshi amal" tamoyili o'zbek axloqiy tafakkurining negiziga aylangan.

Hammamizga ma'lumki, yaxshi insonlarni, yaxshi narsalarni va yaxshi voqealarni ularning yomon tarafi yoki yomon variantni ko'rish hamda eshitish orqali bir-biridan ajratib olamiz. Shunga ko'ra, o'zbek mifologiyasida obrazlar ikki asosiy semantik maydonga ajraladi: ezgulik homiylari va yovuzlik kuchlari.

Ezgulik obrazlari:

Bobodehqon — dehqonchilik homiysi. U hosildorlik va mehnat barakasi timsolidir.

Chopon ota — chorvadorlar homiysi. Chorva barakasi va mo'l-ko'pchilik bilan bog'lanadi.

Semurg' — qahramonga yo'l ko'rsatuvchi donishmand qush.

Humo — baxt va davlat ramzi.

Masalan, ayrim dostonlarda qahramon og'ir vaziyatda Semurg' yordamida najot topadi. Bu motiv insonning ilohiy himoyaga bo'lgan ehtiyojini ifodalaydi. Ba'zi ertaklarda humo qushi baxt va davlat ramzi hisoblanib, u parvoz etgan yerlarda tinchlik hukmron qilgan.

Yovuzlik obrazlari:

Dev — ko'pincha tog' yoki g'or bilan bog'liq yovuz kuch.

Ajdarho — suv yoki xazina qo'riqchisi sifatida tasvirlanadi.

Albasti — ayollar va bolalarga zarar yetkazuvchi demonik mavjudot sifatida e'tiqod qilingan.

Yalmog'iz — salbiy xarakterdagi kampir obrazi.

Masalan, ko'plab ertaklarda qahramon ajdarhoni yengib, jamiyatni balodan qutqaradi. Bu syujet ijtimoiy adolat va jasorat g'oyasini ulug'laydi hamda bu asosdagi voqealik asrlar davomida ajdodlardan avlodlarga o'tib kelmoqda.

Mifologiya bugungi kunda ham marosimlar orqali yashab kelmoqda.

Mavsumiy marosimlar:

Navro'z bayrami kosmogonik mif — tabiatning qayta tirilishi g'oyasiga asoslanadi. Sumalak tayyorlash jarayoni jamoaviylik, birlik va sabr ramzidir. Ayrim rivoyatlarda sumalak pishirish jarayonida farishtalar yordam berishi haqidagi e'tiqodlar mavjud.

Oilaviy marosimlar:

Chaqaloqni beshikka belash marosimi.

Isiriq tutatish orqali yovuz ruhlardan himoyalani.

Yangi uyga ko'chishda qurbonlik qilish odati.

Bular demonologik miflarning transformatsiyalashgan shaklidir.

Mifologiyaning epik va badiiy adabiyotdagi aks etishi

Mifologik qatlam xalq dostonlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, Alpomish dostonida qahramonning g'ayritabiiy kuchi, sinovlardan o'tishi va yovuz kuchlar bilan kurashi arxaik mifologik motivlarga borib taqaladi.

Shuningdek, Go‘ro‘g‘li turkumidagi dostonlarda ham qahramonning ilohiy homiyga egaligi, g‘ayritabiiy kuch bilan ta‘minlanishi mifologik tafakkur mahsulidir.

Zamonaviy kontekstda mifologiyaning ahamiyati

Milliy identifikatsiya — miflar xalqning tarixiy xotirasini saqlaydi.

Ekologik ong — animistik qarashlar tabiatga hurmatni kuchaytiradi.

Madaniy meros — mifologik obrazlar san‘at, adabiyot va kinoda faol qo‘llanmoqda.

Ma‘naviy tarbiya — ezgulik va yovuzlik oppozitsiyasi orqali axloqiy qadriyatlar mustahkamlanadi.

Xulosa

O‘zbek mifologiyasi ko‘p qatlamli va murakkab semantik tizim bo‘lib, xalqning tarixiy tafakkuri va ma‘naviy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtiradi. Totemistik, animistik va zardushtiylik qatlamlari o‘zaro sintezlanib, milliy mentalitetning shakllanishiga asos bo‘lgan. Mifologik merosni chuqur o‘rganish milliy o‘zlikni anglash, madaniy identifikatsiyani mustahkamlash hamda ma‘naviy tarbiya jarayonida muhim metodologik ahamiyat kasb etadi. Shu bois o‘zbek mifologiyasi nafaqat folklorshunoslik obyekti, balki keng qamrovli madaniy-falsafiy tadqiqot sohasi sifatida baholanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Folklorshunoslik bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami.
3. Asqarov A. ”O‘zbek xalq og‘zaki ijodi.”
4. Imomnazarov M. ”Mifologiya asoslari”